

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Veerkrachtig verleden: een reflectie op de rol van archeologie, archeologen en musea in het Antropoceen

Amkreutz, L.W.S.W.

Citation

Amkreutz, L. W. S. W. (2024). *Veerkrachtig verleden: een reflectie op de rol van archeologie, archeologen en musea in het Antropoceen*. Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3719672>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3719672>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof.dr. L.W.S.W. Amkreutz

Veerkrachtig verleden.

**Een reflectie op de rol van archeologie,
archeologen en musea in het Antropoceen**

**Universiteit
Leiden**

Bij ons leer je de wereld kennen

Veerkrachtig verleden

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. L.W.S.W. Amkreutz

bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar

Public Archaeology

Vanwege Rijksmuseum van Oudheden

Aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 1 maart 2024

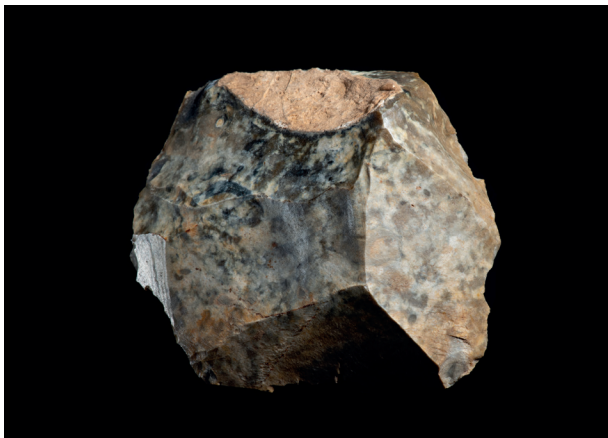

**Universiteit
Leiden**

Mevrouw de Rector Magnificus, Leden van het bestuur en de Raad van Toezicht van de Stichting Rijksmuseum van Oudheden, leden van het curatorium van deze bijzondere leerstoel, geacht Faculteitsbestuur, zeer Gewaardeerde Toehoorders,

Introductie

In mijn eerste jaar als student prehistorische archeologie aan deze universiteit deed ik op een ijzige winterdag, op de akkers achter mijn ouderlijk huis in St.-Geertruid, een bijzondere vondst. Een stuk vuursteen, prachtig gepatineerd door de tijd en duidelijk bewerkt. Het is een zogenaamde discoïde kern, achtergelaten door Neanderthalers aan de rand van het Maasdal 50.000 jaar geleden, tijdens de laatste ijstijd.¹ Ze gebruikten zo een kern als voorraad werktuigen waarmee je kon snijden of krabben. Uitgekiende technologie in een weerbarstige omgeving. Dat wist ik toen allemaal nog niet, maar voor mij is het stuk altijd meer geweest dan paleolithische materiële cultuur van de vernuftige Neanderthaler. Het was ook een persoonlijk beleving, de ervaring iets te vinden, van zo lang geleden dat mij verbond met die andere mens die daar ooit in dat Limburgse landschap had rondgelopen.

1. Vuurstenen discoïde kern, gemaakt door Neanderthalers, ca. 50.000 jaar geleden, St.-Geertruid (foto Rijksmuseum van Oudheden).

Deze steen leek me een geschikt begin, omdat deze kern, ook de kern van publieke archeologie raakt. Het vertegenwoordigt enerzijds de materiële cultuur van een ver verleden die voor ons archeologen het middel vormt om tot inzichten over oude samenlevingen te komen. Anderzijds belichaamt het gevoel bij het vinden ervan de archeologische sensatie, of fascinatie: de verbinding die de voedingsbodem vormt voor persoonlijke en publieke interesse. Gestolde tijd op een bevroren akker.

Maar, toen ik dit schreef, afgelopen zomer, was het niet koud, maar warm, héél warm. Op 3 juli berichtte de WMO (Wereld Meteorologische Organisatie) over de heetste dag ooit gemeten: 17,01 graden Celsius gemiddeld. De zomer was er een van bosbranden en hittegolven, met daarnaast grote vluchtelingenstromen door armoede, droogte en conflict. Ondertussen smolt het zeeijs maar door; 2023 bleek het heetste jaar sinds de metingen te zijn. Vrijwel alle toekomstige uitdagingen zullen veroorzaakt of versterkt worden door klimaatverandering. Dat kan iedereen lezen in het IPCC-rapport, waaruit ook blijkt dat de mondiale opwarming en klimaatextremen die daarbij horen grotendeels aan onszelf te wijten zijn door de uitstoot van broeikasgassen en onze weinig duurzame levenswijze.² Dit zal vooral de armere werelddelen die daar het minst aan hebben bijgedragen het hardst treffen. Het is wellicht passend dat op 11 juli het Max Planckinstituut en de *Anthropocene Working Group* bodemsedimenten in het Canadese Crawford-meer bij Toronto als ‘golden spike’ voor de markering van een nieuw geologisch tijdperk voorstelden: het Antropoceen.³ De aanwezigheid van plutonium rond 1950, staat symbool voor de acceleratie van menselijke invloed op onze omgeving, die overigens al veel langer aan de gang is.

Misschien waren het niet de beste schrijfmaanden, maar u begrijpt waarom een betoog over het belang van archeologie, laat staan ‘*Public Archaeology*’ mij op dat moment enigszins futiel en bijna decadent overkwam.

Toch zou ik hier niet staan als ik niet dacht dat archeologie iets toe heeft te voegen. *Juist* de kennis over ons verleden, de band

die we ermee hebben en de perspectieven die het ons biedt, kunnen een bijdrage leveren aan menselijke bewustwording over onze samenleving en ons gedrag op deze planeet. Dat vergt wel een verandering van de rol die wij als archeologen hebben en een duidelijke plaatsbepaling van wat onder *Public Archaeology* verstaan moet worden, mijn leeropdracht. Laten we eerst duiden wat ‘Publieke Archeologie’ eigenlijk is, om daarna door te gaan naar de rol die zij kan spelen in de huidige maatschappij.

Wat is Public Archaeology?

Dat is niet eenvoudig. *Public Archaeology* is een *Hydra* met meerdere koppen en een gedeeld lichaam waarin velen iets anders zien, variërend van musea tot erfgoedparticipatie, wetenschapscommunicatie en activisme. De verscheidenheid aan thema’s in recente compendia als ‘The Oxford Handbook of Public Archaeology’ spreken boekdelen.⁴ Dat geldt ook voor de Nederlandse situatie. Ik citeer de e-learning module ‘Publieks-archeologie’ van Archeohotspots op LinkedIn: “*we noemen deze module heel dapper ‘publieksarcheologie’, maar zelfs professionele archeologen kunnen daar geen sluitende definitie van geven. Gelukkig hoeft dat niet!*”⁵

Iedereen zal het eens zijn over wat archeologie is, maar niet over wat ‘publiek’ inhoudt en wat de rol van publiek in publieksarcheologie is: consumeren of ook participeren en meedenken?⁶ Ik wil kort de wetenschappelijke en publieke dimensies van *Public Archaeology* uiteen zetten.

De archeologische wetenschap is een veld met een turbulente geschiedenis. Wortelend in 17^e-eeuwse antiquarische verzamelingen, zoals die van deze universiteit, kreeg het in de 19de eeuw in West-Europa vorm in musea die omvangrijke collecties uit binnen- en buitenland aanlegden.⁷ Wetenschappelijk dienden die een comparatieve archeologie, maar ook een nationaal motief.⁸ Directeur en hoogleraar Reuvens pleitte in 1827 voor middelen om niet ‘*in het slijk te blijven steken*’ vergeleken bij buitenlandse musea en Leemans riep op tot ‘*offers op het altaar van de vaderlandsliefde, waardoor[...]de wetenschappelijke*

glorie van de natie vergroot zou worden’.⁹ Wetenschappelijk ontwikkelde het vak zich van een antiquarische professie voor avonturiers naar een wetenschap. Inmiddels zijn we, na het besef van de ouderdom van de aarde en de C14-revolutie, aanbeland bij de *Third Science Revolution*, die van *ancient DNA* (aDNA), *big data* en isotopenanalyse.¹⁰ Archeologie krijgt nu grip op de mens zelf. Enerzijds op het abstracte niveau van evolutie, genetische groepen en grote migratiestromen, anderzijds ongekend dicht bij individuen: hoe ze eruit zagen, wat ze aten, hoe gezond ze waren, en met wie verwant. Zo weten we tot welke genetische groep de beroemde ijsmummie Ötzi behoorde, uit welk dal hij kwam, dat hij afstamt van Anatolische boeren die vrij geïsoleerd in de Alpen leefden. Maar ook dat hij mogelijk leed aan Lyme, een bacteriële maaginfectie had, last van zweepworm, parodontitis, cariës en tandbreuken, vatbaar was voor slagaderverkalking, lactose-intolerantie, obesitas en diabetes en in de zes maanden voor zijn gewelddadige dood drie keer ziek was geweest. Hij was waarschijnlijk kaal en had een donkere huidskleur.¹¹ U begrijpt, dit is een ongekend spannende tijd, ook voor de publieke dimensie van de archeologie. Maar ook een tijd die een nieuw besef vergt van het verleden en hoe informatie die we daaraan onttrekken wel en niet geïnterpreteerd kan worden. Ik kom daar op terug.

De publieke kant is lastiger te kenschetsen. De grote Europese musea stelden vondsten tentoon, maar brede publiekspresentaties zijn vooral een verschijnsel van de twintigste eeuw. In het RMO trachtte Leemans ‘het volk’ binnen te halen om de gang naar de kroeg te beperken, maar het was directeur Holwerda die voor het eerst educatieve presentaties inrichtte, lezingenreeksen organiseerde en publieksboeken schreef, zoals ‘Nederlands Vroegste Geschiedenis’. Hij was misschien wel onze eerste publieksarcheoloog.¹²

Naast die musea ontstonden tal van oudheidkundige genootschappen. Met de oprichting van de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis in 1958 en de Archeologische Werkgemeenschap Nederland in 1964 kwam er een groot bereik en actieve participatie in opgravingen. Van de kant van de universiteiten,

de R.O.B. en musea bleef het vooral eenrichtingsverkeer: lezingen en publicaties zoals het iconische ‘Verleden Land’.¹³ Het systeem ging drastisch op de schop met de ondertekening van het ‘Verdrag van Malta’, dat beoogt erfgoed in de bodem te behouden als bron van kennis.¹⁴ De commerciële invulling in Nederland beperkte amateurarcheologen in het veld, waardoor hun aandacht verplaatste naar verkenningen, documentatie en educatie. Artikel 9 van Malta gericht op publieke bewustwording van de waarde van erfgoed en het bevorderen van toegang ertoe werd in de BV Nederland nooit in wetgeving opgenomen.¹⁵

Binnen ‘Malta’ is er vooral sprake van publiekscommunicatie: het zenden van professionals naar geïnteresseerden. Die praktijk is de laatste jaren aan het kantelen, waarbij we van *public understanding*, naar *public engagement* gaan met meer aandacht voor de maatschappelijke waarde van erfgoed en publieksparticipatie.¹⁶ In het afgelopen januari geratificeerde ‘Verdrag van Faro’ staat de samenleving centraal en de betrokkenheid van burgers bij erfgoed. Het gaat om het recht op cultureel erfgoed (o.a. artikel 1 en 4), de mogelijkheid eraan bij te dragen en de rol die erfgoed kan hebben in het bevorderen van vreedzame co-existentie en wederzijds begrip (artikel 7).¹⁷ Erfgoedparticipatie als doel én middel dus, zoals blijkt uit de beleidsvisie van de rijksoverheid in de nota ‘Erfgoed Telt’ (2018), waarbij die verbindende kracht centraal staat.¹⁸ Faro gaat dus verder en wil het verleden gebruiken om ‘levend’ en duurzaam erfgoed te creëren.¹⁹ Uit een verkenning van onder andere collega Van den Dries²⁰ blijkt het belang voor ons vak. Door burgerparticipatie en zelfs co-creatie kan archeologie een bijdrage leveren aan brede thema’s zoals duurzaamheid, welzijn en sociale cohesie.²¹ Voorbeelden van zo een *community archaeology* zijn project Wyldemerck waarbij een vroeger Moluks woonoord samen met voormalige inwoners werd opgegraven en ‘Heel Heerlen graaft’, een *citizen science*-project van de Nationale Wetenschapsagenda. Daarnaast zijn er steeds meer academische projecten waaraan burgers bijdragen, zoals ‘Erfgoed gezocht’ waarbij deelnemers op LiDAR-hoogtebeelden op

zoek konden naar grafheuvels, die daarna ook met gezamenlijk veldonderzoek werden getest.²²

Een kanttekening is dat de commerciële inrichting van de Malta-archeologie hier nauwelijks op is ingesteld. Het zal aanpassingen en visie vergen de maatschappelijke waarde van archeologie als vaste waarde in de archeologische praktijk te verankeren.²³ Het is duidelijk dat deze democratiseringsslag nog tot wasdom moet komen, maar met Faro staat voorop dat *Public Archaeology* niet langer eenrichtingsverkeer is.²⁴

Er is nog een derde aspect van *Public Archaeology* dat steeds belangrijker wordt. Namelijk de rol die archeologie als discipline heeft voor de samenleving en de grote maatschappelijke uitdagingen van de toekomst.²⁵ Leidend daarbij is het idee dat archeologie een unieke positie inneemt doordat zij als enige discipline menselijke gemeenschappen binnen een enorme tijdsdiepte bestudeert in verschillende ecologische contexten en situaties.²⁶ Veel publicaties richten zich daarbij op de rol van archeologie in het Antropoceen en culturele systemen in relatie tot klimaat en omgeving.²⁷ Een ander deel belicht meer de sociale en politieke dimensies, waarbij de archeologische tijdsdimensie perspectief biedt op hoe menselijke samenlevingen functioneren en veranderen.²⁸

Wat ik u zojuist schetste is noodzakelijkerwijs een onvolledige samenvatting van een zeer divers veld dat sterk in ontwikkeling is. Publiek moeten we in brede zin duiden en *Public Archaeology* omvat dus meer dan het vaak wat restrictievere ‘publieksarcheologie’. Het behelst het klassieke publieksbereik, maar vooral ook de integratie van publiek in de archeologische activiteit (participatie en creatie) én het verzorgen van een archeologie die ook maatschappelijk verankerd is. Een probleem is dat ons vak tot op heden daarin verdeeld is. Er zijn archeologen die in het veld staan, of wetenschap bedrijven, er zijn er die zich hebben toegelegd op interactie met het publiek en enkelen, vaak niet in Nederland, die met een meer epistemologische blik naar de samenleving kijken. Een zekere mate van specialisatie is natuurlijk noodzakelijk, maar een van de punten die ik zou

willen maken is dat de archeoloog van de toekomst op al die terreinen bekwaam is. Het is namelijk zo dat in veel projecten die veelzijdige aspecten verweven zijn en samenkomen. Ik wil nu een drietal voorbeelden geven die de afgelopen jaren op mijn pad van conservator zijn gekomen.

Van Doggerland tot Ommerschans

Een eerste voorbeeld betreft het onderzoek en de presentatie van Doggerland.²⁹ Doggerland is het gigantische verdwenen landschap onder de Noordzee dat de afgelopen miljoen jaar meestal droog lag. U kon van hier naar Engeland lopen, langs reusachtige rivieren samen met kudde mammoeten, rendieren en Neanderthalers. Een enorm prehistorisch *terra incognita* dat 8000 jaar geleden onder de golven verdween door klimaatverandering en zeespiegelstijging (waar kennen we dat van?). In de wetenschap leidde Doggerland een abstract bestaan. Vondsten in vissersnetten getuigden van menselijke aanwezigheid, maar het gebied werd vooral gezien als een brug naar de Britse eilanden. Dat veranderde door nieuwe onderzoekstechnieken, doordat het een naam kreeg, 'Doggerland', en door grondstofwinning en zandopspuitingen, voornamelijk aan de Nederlandse kust. Die leverden inmiddels duizenden vondsten op die het belang ervan op de kaart zetten, waaronder de eerste Neanderthaler en oudste moderne mens van Nederland, en de oudste lijm: een 50.000 jaar oud vuurstenen mesje met een greepje van berkenpek.³⁰ Allemaal gevonden en gemeld door amateurarcheologen.

2. Op zoek naar vondsten uit Doggerland. Burgerwetenschap op het strand van de Zandmotor (foto Frans de Winter).

3. Vuurstenen mesje met greepje van berkenpek, 50.000 jaar oud, Zandmotor (foto Rijksmuseum van Oudheden).

Als museum maakten we de eerste grote tentoonstelling hierover: 'Doggerland. Verdwenen wereld in de Noordzee'. Daardoor konden we die burgerwetenschappers en hun vondsten eindelijk op een voetstuk plaatsen, onder meer door levensgrote foto's van enkele strandstruiners met hun favoriete vondst. Presentatie leidt ook tot keuzes. Zo leverde zeldzaam goed bewaard DNA uit menselijke resten van Doggerland bewijs dat onze vroegste inwoners een donkere huidskleur en lichte ogen hadden.³¹ Daar hadden we met een reconstructietekening van Kelvin Wilson al op voorgesorsteerd. Wetenschappelijk gezien bijzaak, maar in de media werd juist dat aspect ongenueanceerd uitgelicht, omdat het in sommige delen van onze samenleving gevoelig ligt dat onze vroegste voorouders geen roomblanke, blonde edelgermanen waren. Overigens was dat eerder bij de Britse mesolithische 'Cheddarman' net zo.³² Met name de reacties op *social media* en fora als Geenstijl waren 'interessant'. Tegelijkertijd waren er andere geluiden. Sylvana Simons twitterde dat het 'omvolking' wel in een ander perspectief plaatste, evenals de sterke cartoon van Bas van der Schot. Onderbelicht bleef de eigenlijke vraag: waarom is een kleine mutatie op ons genoom en een idee over de huidskleur van onze voorouders zo belangrijk? Columnist Bert Wagendorp schreef: "zo worden gelukkig al onze zekerheden en daarmee ons zelfbeeld door de wetenschap ondergraven. De enige zekerheid is, dat 99,9 procent

van het dna van alle wereldburgers overeenkomt en dat we daar eindelijk een keer de juiste conclusies betreffende ras en etniciteit uit moeten trekken.³³ Belangrijk vind ik dat deze aandacht helpt sociale thema's te agenderen en vastgeroeste beelden doet kantelen, met name in het onderwijs. Zo had ik contact met Kidsweek dat meer volwassen en genuanceerd erover berichtte dan veel andere media.³⁴ Onlangs werkten we mee aan een Klokhuisaflevering over Trijntje en aan een nieuwe publieksplaat voor het eerste canon-venster, waar ze nu ook een donkere huidskleur heeft.

4. Impressie van laatmesolithische jager-verzamelaars in verdrinkend Doggerland (©Kelvin Wilson).

We moeten belangrijke nuances verdedigen. Zo wilden we evenmin het risico lopen dat een verhaal over een miljoen jaar klimaat- en landschapsverandering zou dienen tot ontkenning van de enorme invloed die wij inmiddels daarop uitoefenen. We brachten de menselijke oorzaken van de huidige klimaatverandering en zeespiegelstijging dus expliciet onder de aandacht. Het laatste object was een krant uit 2020 die kopte

5. Cartoon over 'omvolking' in reactie op *Nature*-artikel over aDNA gegevens van jongpaleolithische tot neolithische bewoners van Europa, Volkskrant 14 maart 2023 (©Bas van der Schot).

dat het Groenlands ijs nog nooit zo hard gesmolten was. Dat leverde ook negatieve reacties op van klimaatontkenners. Een bezoeker blogde dat het jammer was dat een museum dit soort onzin wel moest verkondigen om aan overheidssubsidie te komen. Er rust dus verantwoordelijkheid bij hoe we onderzoek communiceren.

Een tweede voorbeeld speelt op gemeenschapsschaal. De bandkeramiek, de vroegste boeren in een groot deel van Europa, vestigden zich omstreeks 5300 v.Chr. op de vruchtbare Limburgse lössgronden. Deze migranten uit West-Azië brachten een nieuwe bestaanswijze mee, ontgonnen het land, woonden plaatsvast in grote huizen en hadden Europa-brede contactnetwerken.³⁵ Samen met de universiteit en Archol heeft het museum hiernaar veelvuldig onderzoek verricht, onlangs in een project over het oudste grafveld van Nederland bij Elsloo met ca. 113 inhumatie- en crematiegraven.³⁶ De publicatie was een halve eeuw oud en er bleek veel nieuws te ontdekken. Veel onderzoek deelt de graven in op basis van grafgiften. Binnen deze patrilineaire boerensamenlevingen zouden rijke mannen-graven vooral disselbijlen en pijlpunten bevatten, vrouwen-graven maalstenen en rode oker. Doordat in Elsloo een groot deel van de crematieresten goed bewaard was gebleven en opgraver

professor Modderman uitgebreid had bemonsterd, konden we alsnog modern fysisch-antropologisch en chemisch onderzoek doen. Daarbij viel op dat van de crematiegraven die waren toe te wijzen, juist de vrouwengraven meer dissels en aardewerk bevatten dan de mannen. Tevens bleek dat de rijkste graven van oudere vrouwen waren. De stoere mannelijke boerenkrijger met dissel liep hier toch averij op, net als de vastgeroeste onderzoekskaders en rolpatronen waarbinnen we lang werken. Dergelijke ontdekkingen onderstrepen dat het riskant is grafinventarissen te zien als persoonsgebonden objecten. *The dead do not bury themselves*, is een bekend adagium: we kijken juist naar gelaagde en complexe handelingen van nabestaanden. Inmiddels hebben de Graetheideregio, Maastricht en buurgemeenten de bandkeramiek omarmd als een mogelijk krachtig middel voor *regional branding*, werktitel: ‘Oerboeren’. De bandkeramiek als merk en opnieuw als verbinder van gemeenschappen, zeventuizend jaar later. Een spannende gedachte. Maar het roept ook interessante vragen op, want het zal niet bij fietsroutes blijven. Hoe gaat een wethouder de Limburgse oerboeren presenteren: als succesvolle migranten, wat ze waren? Oervaders van de stikstofproblematiek, of oorspronkelijk boerenland? Ook dit is een ongrijpbare factor. Erfgoed is nostalgisch en makkelijk te manipuleren.³⁷ Dat blijkt ook uit mijn laatste voorbeeld.

6. Impressie van de bandkeramische nederzetting Cannerberg bij Maastricht. Oerboeren of het begin van de stikstofproblematiek (Mikko Kriek/Rijksmuseum van Oudheden).

In 2017 bemachtigde het museum op een veiling het zwaard van Ommerschans. Dit topstuk uit de Europese bronstijd werd in 1896 gevonden, maar bleef decennia in Duits privébezit.³⁸ Sinds 1927 hadden we vergeefs getracht deze vondst te verwerven. Hernieuwd contact rondom de tentoonstelling ‘Vlijmscherp Verleden’ leidde uiteindelijk tot de aankoop. Deze ‘thuiskomst’ was opmerkelijk, omdat het de betrokken onderzoekers en mensen in de regio nauw met elkaar verbond. Dit ongrijpbaar icoon was eerder omschreven als ‘*The tragedy of Ommerschans*’, maar lokaal had men dat ondervangen door verschillende kopieën. Het stuk was altijd herinnerd, aanwezig. Tijdens het onderzoek ontvingen we dan ook veel hulp van de oudheidkundige vereniging. Na een lezing in een kerk in Avereest moest ik knielen, waarna ik als dank met een houten zwaard werd geridderd. Een onvergetelijk positieve ervaring. Anders onvergetelijk dan in Oss. Het RMO groef daar tijdens noodonderzoek in 1933 het beroemde Vorstengraf op, een elitegraf uit de vroege ijzertijd met rijke objecten zoals een kromgebogen met goud versierd zwaard, textiel, een wijnemmer en paardentuig. Sindsdien markeert dit graf de sterke band tussen Oss en Leiden, tussen gemeente, universiteit en museum, versterkt door jarenlang veldonderzoek en nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen.³⁹ Oss omarmt zijn verleden en dat komt bijvoorbeeld tot uiting in de reconstructie van een metershoge replica van zwaard en situla op de rotonde voor het Jan Cunenumuseum. In mijn conservatorloopbaan is het Vorstengraf al vier keer teruggekeerd naar Oss, ook bij de opening van dit kunstwerk. Na de officiële openingslezing fluisterde een wethouder me toe dat er buiten ook nog een activiteit was. Een optocht van inwoners, het schuttersgilde en schoolklassen had zich met brandende fakkels verzameld rondom de rotonde. Een man op een kist riep met een megafoon ‘*waar de conservator van het RMO was!*’. Schuchter liep ik naar voren waar ik een fles kruidenbitter en een pamflet overhandigd kreeg waarin men teruggave van het ‘kromzwaard’ eiste. Een officiële brief van de ‘landsadvocaat’ van actiegroep ‘Vrijstaat Land van Ravenstein’, volgde. Verwarrend want deze man was in het echt ook advocaat. Wij werden bedankt het graf indertijd te hebben

gered, maar 'een drenkeling neem je ook niet mee naar huis' schreven ze. Op de grens van ludieke actie en serieus sentiment vormde datzelfde verbindend erfgoed ineens een splijtzwam.

7. Het zwaard van Ommerschans, ca. 1350-1100 v.Chr. (Rijksmuseum van Oudheden).

8. Onthulling met optocht van rotondekunst zwaard en situla Vorstengraf Oss (Luc Amkreutz/Rijksmuseum van Oudheden).

Het voorgaande laat zien hoe verbonden mensen zich voelen met specifieke materiële cultuur, hoe krachtig ideeën over verleden en herkomst zijn en dat mensen, materiële cultuur en plaatsen elkaar vormgeven.⁴⁰ Onze vergankelijkheid resonanceert met die van vergankelijke materiële cultuur, zoals het verpulverde kostbare textiel in het Vorstengraf, maar steekt ook schril af bij de tijdloosheid van grafheuvels, Stonehenge of kathedraal én ankeren in plaatsen, zoals Doggerland, Elsloo, of Oss. Materiële cultuur en plekken indexerend het voortschrijden van de tijd en maken het voor de immer vergankelijke mens mogelijk zich daartoe te verhouden.⁴¹ *The past is a foreign Country*, zoals de Amerikaanse historicus Lowenthal duidde. Hij argumenteert dat net als de toekomst dat ongrijpbare verleden een integraal onderdeel van ons zelfbeeld is en net als verwachting herinnering elk moment van ons huidige zijn zin geeft. Het verleden is niet enkel om bij weg te dromen, maar neemt een essentiële positie in, in ons menszijn. Wie wij zijn heeft alles te maken met wie wij waren, of denken dat we waren. Zo legitimeert het verleden het heden en vinden we daarin een bevestiging van onze identiteit.^{42,43} Het vormt het cement in de samenleving. Deze uiterst publieke kant van de archeologie raakt aan thema's als herkomst, gemeenschap, verbondenheid, vergankelijkheid en gedeelde culturele waarden.

9

Discussie. Onvoltooid verleden tijd

Beste toehoorders, ik heb u zojuist enkele voorbeelden gegeven die laten zien hoe verschillende aspecten van *Public Archaeology* vaak vervlochten zijn. Daarbij gaat het om wetenschapscommunicatie, publieke participatie en maatschappelijke relevantie. Een eensluidende definitie zou 'de valorisatie van het verleden voor het heden' kunnen zijn. Daarbij gaat het niet zozeer om een richting of vakgebied, maar om een houding en vaardigheid, die je als archeoloog in de huidige samenleving tot op zekere hoogte dient te beheersen. Daarbij zijn er gevaren en kansen.

De gevaren schuilen in het misbruik van archeologische informatie. Het verleden is niet neutraal en archeologie is een

makkelijke prooi voor populistische propaganda gebaseerd op uitsluiting en identiteitspolitiek.⁴⁴ Een bekend voorbeeld is de manipulatie van archeologie binnen Nazi-Duitsland⁴⁵, maar in het algemeen leent ons werk, onze hang naar classificatie, periodisering en typologie zich ervoor structurele ongelijkheden op het gebied van gender, ras en klasse te versterken.⁴⁶

De positieve toename in de mogelijkheden archeologische kennis te delen heeft als keerzijde dat een grote groep daar ook informatie uit onttrekt en naar eigen smaak en inzicht inzet.⁴⁷

Dat varieert van Alt-Right fora en thema's als ras, identiteit, migraties en grenzen tot regelrechte pseudo-archeologie.⁴⁸

DNA-onderzoek voegt daar nog een dimensie aan toe doordat archeologische culturen vereenzelvigd worden met genetische haplogroepen. Zo worden migraties van beker mensen in *click-bait*-headlines binnenvallende hordes die de originele Britten van de kaart veegden. Op sociale media werd geopperd dat je 'beker' kon vervangen door moslim.⁴⁹ Ook in ons land zijn er voorbeelden van politici en mediakanalen die onder het mom van vrijheid van meningsuiting bewust manipulatief omgaan met ras, identiteit, huidskleur, en geaardheid.

Wij moeten voorkomen dat onze gegevens in debatten en de media over identiteit, migratie of klimaatverandering worden gemanipuleerd en we moeten transparant en waakzaam zijn over wat onze gegevens wel en niet zeggen.⁵⁰ Kortom: het vergt verantwoordelijkheid voor goed wetenschappelijk onderzoek, maar ook voor de verhalen die we vertellen en de politieke dimensie die dat heeft. Ook dat is *Public Archaeology*.

Van een andere orde is de wijze waarop we soms zelf gegevens manipuleren. Een voorbeeld vormt het recente boek 'Mevrouw Sapiens', dat vooral in Frankrijk veel stof deed opwaaien.⁵¹ Daarin wordt de rol van de vrouw tijdens de laatste ijstijd onderzocht, waarbij wordt getracht vastgeroeste typering te doorbreken zoals dat vrouwen enkel kookten en voor kinderen zorgden. De beeldtaal toont een jonge vrouw in een Rambo-achtige outfit met *larger-than-life* speren en een bandelier met vuurstenen messen. Het boek wil aantonen dat vrouwen gelijkwaardig hun steentje bijdroegen, ook aan de jacht. Dergelijke

perspectivische studies doorbreken vastgeroeste denkkaders maar slaan ook makkelijk door. Uit gedegen kritiek van mannelijke en vrouwelijke archeologen en antropologen bleek de selectieve keuze uit verschillende studies, terwijl overtuigend archeologisch en etnografisch bewijs jacht op groot wild vooral als mannelijke bezigheid duidt.⁵² Op zoek naar nieuwe perspectieven lopen we door wetenschappelijk *cherry-picking* gevaar het ene stereotype door het ander te vervangen. Veel moderne archeologische studies naar zaken als rolpatronen, genderidentiteit en machtsstructuren zeggen vaak meer over onze eigen samenleving en haar tekortkomingen. We hoeven geen legitimatie in het verleden te vinden om het heden te veranderen.

Tegelijkertijd zijn er enorm veel kansen. Het draagvlak voor archeologie is vaak veel groter dan we denken, dus ook het maatschappelijke potentieel.

Opvallend was de enorme aandacht voor de NPO-televisieserie 'Het Verhaal van Nederland', met tot 2 miljoen kijkers, trouw voor de buis, voor Nederlandse geschiedenis. De vele reacties vormen een interessante *Fundgrube* voor de ideeën en emoties die mensen over hun verleden hebben. Zelf heb ik de reacties op Twitter gemonitord op de eerste aflevering over jager-verzamelaars en boeren. Het merendeel was laaiend enthousiast, zoals presentator Raven van Dorst: "Noem me een nerd, maar ik zit echt keihard te genieten van #HetVerhaalvanNederland." Toch waren er ook andere reacties. Bart schrijft: "Wat mij nu al opvalt. De nadruk ligt op opwarming van de aarde, klimaatverandering, zoönose/corona, bezit in diskrediet brengen en de boerensamenleving als problematisch wegzetten." En Raquel: "Ik vind het een meesterzet van de linkse WEF-gecontroleerde elite dat zij de NPO zodanig hebben geïnfilterd, dat de oerbewoners in het verhaal van Nederland verdacht niks lijken op typische, 'altijd al hier geweest' Nederlanders." 'Sam is een kat' schrijft: "Natuurlijk een vrouw die jaagt. Het is tenslotte 2022." Tegelijkertijd zijn er corrigerende reacties: "Of men dacht dat vrouwen enkel de afwas deden" en "hier alleen blonde kaaskoppen rondliepen." Mijn punt is dat een dergelijke serie veel losmaakt. De Limburger schreef: "het gaat de laatste weken in de kof-

fihoek op de werkvloer een keertje niet over voetbal, expeditie Robinson of de laatste Netflix-serie, maar over Romeinen, Bataven en verzamelaars.⁵³ De serie legt bloot wat mensen als hun verleden beschouwen, evenals de keuzes die wij als archeologen maken uit 300.000 jaar geschiedenis, en hoe dat relateert aan de actualiteit. Boven alles laat het een breed gedragen interesse in het verleden zien en hoe men zich hiertoe verhoudt. Een goed voorbeeld was de vondst van een heiligdom met zonne-observatorium uit de vroege bronstijd bij Tiel en de enorme internationale media-aandacht, onder meer door de vergelijking met Stonehenge.⁵⁴ Het nieuws leidde in Tiel zelfs tot een flink protestgeluid tegen de bouw van het bedrijventerrein op die locatie. Veel sympathisanten begrepen niet dat de archeologische vindplaats inmiddels compleet was opgegraven en een breed gedragen petitie ‘Red het heiligdom van Tiel!’ haalde bijna 4000 ondertekenaars.⁵⁵ Het stimuleerde de gemeente te heroverwegen hoe ze deze ontdekking blijvend in de omgeving konden onderbrengen.

Ziehier de spagaat voor archeologie en wetenschap: grote aandacht gaat vaak gepaard met superlatieven en die zijn de vijand van de nuance. De vraag is waar we als wetenschappers de grens trekken en tot waar we die voor een breder maatschappelijk doel mogen oprekken.

Naar een bezielde archeologie

Het voorgaande toont dat archeologie enorme potentie heeft. Ons perspectief doet ertoe. In zijn Reuvenslezing van 2019, schreef de zeer gemiste hoogleraar David Fontijn over de verschillende aangename en onaangename aspecten van onze verre geschiedenis.⁵⁶ Hij stipte aan dat het verleden vervreemdend kan zijn, zelfs pijn kan doen, maar vooral ook dat het ertoe doet: *deep history matters*. Als archeologen dienen we een rol te spelen in discussies over de grote vraagstukken van onze tijd.⁵⁷ Er is een steeds luidere roep onze maatschappelijke relevantie invulling te geven.⁵⁸ Om dat te doen moeten we uitvinden en uitdragen wat archeologie vermag.

Archeologie heeft verschillende dimensies. Het wortelt enerzijds in Cartesiaanse Verlichtingsidealen die een materiële en kenbare wereld voorstellen en een wisselwerking tussen natuur en cultuur. Onze onderzoeksmethoden en de *Third Science Revolution* zijn daaraan schatplichtig. Anderzijds is er een lijn naar Spinoza's *Ethica* in diezelfde Verlichting, waarbij alles, inclusief God, onderdeel is van de natuur. Dit vindt juist aansluiting bij wat moderne archeologie steeds meer ontdekt: hoezeer menselijke samenlevingen, hun natuurlijke omgeving en objecten functioneren in samenhangende, zinvolle netwerken. De Duitse filosoof Dilthey, in zijn *Kritik der historischen Vernunft*, beschrijft dat als het verschil tussen *Erklären* en *Verstehen*.⁵⁹ Ik denk dat we het verklaren inmiddels onder de knie hebben, maar het begrijpen minder. Juist nu in het Antropoceen, hebben we dáár behoefte aan.

Via de fenomenologische benaderingen van Heidegger en Ingold denk ik dat er een archeologie moet zijn die uitgaat van veranderende verbindingen tussen mens en omgeving.⁶⁰ Het werk van de Franse filosoof Latour opent daartoe een perspectief. In zijn klassieke *Nous n'avons jamais été modernes* argumenteert hij reeds tegen de kunstmatige moderne scheiding tussen natuur en cultuur, en pleit voor natuurlijke en sociale fenomenen als hybride vormen.⁶¹ Zijn laatste boek ‘Oog in Oog met Gaia’ schetst dat de natuur niet langer een stabiel decor vormt. In het Antropoceen zal de verwoestende invloed van de mens duidelijke ecologische gevolgen hebben. De natuur zal nieuwe en onverwachte verbindingen met ons aangaan. Latour argumenteert dat we daarom als mensheid een ander perspectief moeten hanteren, waarbij we niet als Mensen, maar als Aardbewoners moeten beseffen dat we niet alleen achter het stuur zitten.⁶² Archeologie kan daaraan een bijdrage leveren door kennis en informatie over de diversiteit van verleden samenlevingen in samenhang met hun omgeving te duiden.

Dat vereist per definitie een belangrijke rol voor de publieke archeologie. De kern is namelijk communicatie, vaak met partijen voor wie archeologie of erfgoed geen vanzelfsprekendheid is. We zullen hun taal moeten spreken om die verbinding met

het verleden tot stand te brengen.⁶³ Dat kan een gemeente zijn geconfronteerd met hoge kosten voor een neolithisch grafveld, een Rotterdamse schoolklas ‘die naar het museum moet’ of een veteraan met PTSS die mee kan graven. Als archeologen zullen we uit onze hobbykamers moeten komen en onze voelsprietten in de samenleving moeten ontplooiën om te weten wat er speelt en hoe we de grote thema’s van vandaag in dialoog met het diepe verleden kunnen brengen.

Daartoe zijn mijns inziens twee zaken van belang. Allereerst ‘de archeologische verbeelding’. We zullen de verschillende manieren waarop het verleden van belang is en doorwerkt op inzichtelijke, maar aansprekende manier moeten communiceren. De archeoloog Shanks heeft het daarbij over een creatief inzicht in het leven, waarbij het niet zozeer gaat om archeologie als een praktisch vak, maar als een manier van denken over onderwerpen als individu en samenleving, over verandering en verlies, tijd en identiteit, blijven en verdwijnen.⁶⁴ Archeologie als een sensibele, een zintuig welhaast. Dat klinkt misschien vaag, maar biedt ook een manier om de abstractie van culturen, perioden en typologieën te ontstijgen. In feite zou je – zoals Shanks ook doet – kunnen zeggen dat we in principe allemaal archeoloog zijn en het proces van archeologische ontdekking helpt begrijpen waarom het verleden ertoe doet. Archeologie ontsluit een virtueel oneindige wereld en kan begrip creëren voor de veelzijdigheid aan manieren waarop we de wereld en elkaar ervaren.⁶⁵ Archeologie als discipline biedt daartoe een rijke set aan *skills* om de wereld niet te zien als bestaande uit afgebakende universele categorieën, vaststaande eigenschappen of onwrikbare identiteiten, maar juist vanuit een relationeel perspectief.⁶⁶ Een posthumanistische blik die duidt hoe binnen een historische context objecten, mensen, plaatsen tot stand komen, met elkaar verbonden zijn, opereren in netwerken en verschillende betekenissen kunnen hebben.⁶⁷

Hoe we dat doen brengt me bij het tweede punt. Om die sociale rol te vervullen zullen we een aspect aan onze archeologische gereedschapsset moeten toevoegen, en dat is het vertellen van verhalen: *storytelling*. *Hoe* we informatie over het verleden

communiceren *doet ertoe*. Mensen hebben een intrinsieke behoefte om verhalen te horen, die hun iets laten voelen, die hun meenemen en op inzichtelijke manier iets duidelijk maken. Ons brein werkt ook zo: verhalen vormen een veel effectievere manier om informatie tot ons te nemen dan een aaneenrijging van feiten.⁶⁸ Toch eindigen onze verhalen veelal in eenvormige grijze rapporten en ontoegankelijke wetenschappelijke artikelen. Juist een meer creatieve manier van communiceren, een narratief, kan een dimensie toevoegen die mensen gevoelig maakt voor ergoed en haar relevantie. *Im Grunde* zijn wij als archeologen die ooit dit rare vak uit passie zijn gaan studeren, natuurlijke verhalenvertellers. Het verleden raakt ons en het is onze taak onszelf te trainen die passie, die *Begeisterung* over te brengen.⁶⁹

Maar we hebben last van watervrees. De archeoloog Pluciennik beschreef in 1999 al dat archeologen het narratief vaak enkel gebruiken zolang het dicht bij de wetenschap blijft, in de passieve derde persoon enkelvoud, objectief, beschrijvend, terugblikkend, met weinig aandacht voor actie of emotie.⁷⁰ Er is een angst niet wetenschappelijk bezig te zijn. Maar is dat terecht? Als we het verre verleden überhaupt niet kunnen kennen buiten grotere patronen, doen we onszelf en ons publiek dan niet tekort als we andere vormen van communicatie en representatie links laten liggen, zoals kunst, poëzie, games en muziek?⁷¹ Juist daarin schuilt een alternatieve vorm van het verleden begrijpen: geen afgerond verhaal, maar de kans een verleden te percipiëren dat onaf, gefragmenteerd, meerstemmig is, dat alternatieve scenario’s presenteert waarbij emotionele, verbindende en verwarrende aspecten ook op de voorgrond mogen treden.

Juist hier kan de samenwerking tussen museum en universiteit, archeoloog en conservator, zijn vruchten afwerpen. In dat museum zijn we namelijk al veel langer bezig met het vertellen van verhalen en met nadenken over hoe we archeologische kennis op een boeiende en verhalende manier met de inzet van verschillende media aan een divers publiek kunnen communi-

ceren.⁷² Archeologische sensibiliteit en *storytelling* vinden dus al plaats onder ons dak en ik zie voor me dat ze in de toekomst binnen de opleiding stevig verankerd worden, als vaardigheid die tot de kern behoort van wat wij als archeologen doen. Die visie van een verweving van archeologische kennis in en met gemeenschappen en doelgroepen is wat ik in mijn onderwijs-taak voor studenten wil meebrengen.

Archeologisch erfgoed en oudheidkundige verzamelingen zijn zo niet alleen onderzoeksdoel, maar ook een middel voor maatschappelijke verbinding. De collectie én de ervaring die het RMO daarin meebrengt is inmiddels meer dan 200 jaar oud en sterk.

Veerkrachtig verleden

Geachte toehoorders. Het is duidelijk wat de grootste maatschappelijke uitdaging van de toekomst is. Dat is ons veranderend klimaat waarmee ik deze voordracht begon en de veranderingen in onze globale leefomgeving en ongelijke kansen en machtsverhoudingen die dat op gaat leveren.

Het Antropoceen is niet enkel een geologische tijdsperiode, maar zal maatschappelijk en sociaal grootschalige ontwikkende gevolgen hebben.⁷³ Bij de opening van dit academisch jaar werd door de voorzitter van het College van Bestuur Annetje Ottow en hoogleraar Erisman van het *Liveable Planet* programma ervoor gepleit dat de universiteit een leidende rol moet innemen in de problemen rondom klimaatverandering en globale duurzaamheidsvraagstukken. Terwijl buiten *Extinction Rebellion* opriep de fossiele banden te verbreken, werd binnen opgeroepen dat de universiteit in verschillende verbanden een *change agent* moet zijn, een bewerkstelliger van verandering. In feite moeten wij allemaal die *change agents* zijn in dit nieuwe tijdperk. Archeologie heeft daarbij op twee vlakken een belangrijke rol te spelen, namelijk 'duurzame perspectieven' en een besef van 'tijd en diversiteit'.

Door ons unieke 'deep history'-perspectief is er inmiddels een breed theoretisch debat over de rol van archeologie in relatie

tot de uitdagingen van het Antropoceen. Juist archeologie documenteert de complexe interactie tussen het ecosysteem en menselijke gemeenschappen in langetermijn-context en toont hoe gemeenschappen in het verleden vaak een meer duurzaam evenwicht wisten te vinden.⁷⁴ In haar boek *Braiding Sweetgrass* verbindt de Amerikaanse biologe Robin Kimmerer wetenschappelijke kennis over planten en ecologische systemen met de natuurlijke kennis en wijsheden van inheemse gemeenschappen.⁷⁵ Dat levert verrassende invalshoeken op. Kern is een duurzaam besef van onze wederkerige afhankelijkheid van ander leven en de natuur. Dat is hoe veel inheemse groepen hun wereld zien: als relationeel en verbonden.⁷⁶ Onlangs won Everest Gromoll de scriptieprijs van deze universiteit met een studie naar de manier waarop vroege landbouw in het Holoceen perspectieven biedt op de overgang naar het Antropoceen 12.000 jaar later.⁷⁷ Hij toonde aan dat cultivatie en *gradual pathway dependency* leidden tot systemen waarbij we enkel verder intensiveren (denk glyfosaatakkers en megastallen). Een mogelijke oplossing vormen synthropische voedselsystemen, zoals boslandbouw, die gebruik maken van de zelfregelende vermogens van ecosystemen, waarbij verschillende soorten in symbiose met en na elkaar groeien. Dergelijke systemen zijn er archeologisch altijd geweest. In Doggerland ontdekten we bijvoorbeeld een sterk adaptief vermogen in een dynamische omgeving. Men vluchtte niet voor uitbreidende *wetlands*, maar paste zich aan, bijvoorbeeld door toenemende zoetwater voedselbronnen in het dieet.⁷⁸ Verandering was geen catastrofe, maar bood kansen. Dat is geen oplossing voor het hoogwater van afgelopen januari, maar noopt wel tot nadenken of dijk- en kustversterking lange-termijn oplossingen zijn. In zijn boek *'Where are we heading'* schetst Ian Hodder dat onze voortdurend groeiende afhankelijkheid van materiële cultuur ons weerhoudt duurzame oplossingen te vinden.⁷⁹ Hoe moet het anders? Bij de Doggerlandtentoonstelling bleef me één onderzoek bij. Een studie naar de orale tradities van Aborigines zoals de Tasmaanse *Palawa*.⁸⁰ Zij verhalen over de vroegere landbrug naar Australië en de gelijktijdige aanwezigheid van een heldere ster. Berekeningen van de declinatie van deze Grote zuidelijke ster en het

verdrinkende land wijzen naar 12.000 jaar geleden. Hetzelfde moment waarop hier Doggerland verdwijnt. Zij hebben dus een actieve herinnering aan land dat anders was, besef van een omgeving die leeft en waar zij onderdeel van zijn. Wij niet meer. Archeologie - en met name prehistorische archeologie vormt een krachtige discipline die ons bewust maakt van een dynamische omgeving en gereedschap kan bieden voor het hervinden van een nieuwe relatie daarmee. Leidse initiatieven zoals *Archeologists4Future* bieden plaats voor dit soort discussies en zijn zeer toe te juichen.

9. Doggerland ca. 10.000 jaar geleden met een zeespiegelstijging van 70 cm per eeuw (Olav Odé/Rijksmuseum van Oudheden).

Archeologie biedt ook unieke perspectieven op samenleving, tijd en diversiteit. Het diepe verleden is een bron van alterna-

tieve scenario's, het tweede vlak waarop archeologie *change agent* kan zijn. De realiteit is dat voor veel Nederlanders, minister-presidenten inclusief, geschiedbeleving niet veel verder teruggaat dan de VOC en met een beetje geluk een stukje canon. Met zo'n beperkte blik zie je archeologisch erfgoed ook enkel als 'potjes en pannetjes'. Maar het is nu juist buiten die blik dat we gemeenschappen ontdekken die ons iets anders kunnen laten zien. De paleoantropologie heeft de laatste jaren duidelijk gemaakt dat er geen nette evolutionaire stamboom is, maar een enorme vervlochten struik waarbij er best kort geleden nog negen verschillende menssoorten rondliepen, waarvan een deel genetisch in ons aanwezig is.⁸¹ De aDNA studies naar vroege jager-verzamelaars in Europa helpen het beeld kantelen van een blanke oerpopulatie. Ons eigen onderzoek naar het bandkeramisch grafveld van Elsloo toonde aan dat juist oudere vrouwen misschien een belangrijke rol in deze samenleving speelden, terwijl studies naar taal en DNA duidelijk maken dat onze geschiedenis vooral gevormd is door migraties en instroom van buiten. Wij zijn veel meer de ander dan we denken. Helpt dat de huidige migratiekwesities in Europa? Nee. Helpt het anders te denken over de ander, je daarin te verplaatsen? Ja. Het helpt begrijpen dat samenlevingen niet statisch zijn en dat die ander en zijn perspectieven eigenlijk best herkenbaar zijn. Ik zie dat in de positieve reacties op de menselijke reconstructie van Neanderthaler 'Krijn' die we met de gebroeders Kennis maakten. Maar ook in de opkomst van *multi-species* benaderingen in ons vak. In 'The Dawn of Everything' van Graeber en Wengrow worden voorbeelden van alternatieve samenlevingsvormen beschreven, bijvoorbeeld vroege landbouwnederzettingen zoals Çatalhöyük met een mogelijk maatschappelijke organisatie op seizoensbasis, of neolithische megasites in Oekraïne, groter dan de stad Leiden, maar waarschijnlijk zonder centraal gezag. Dat wij nu als enige mensensoort over zijn heeft, volgens de Britse paleoantropoloog Stringer, te maken met ons aanpassingsvermogen, onze netwerken en capaciteit voor samenwerking. Archeologie is een *Fundgrube* die de mogelijkheid biedt de huidige realiteit anders voor te stellen, onze horizon te verbreden juist door

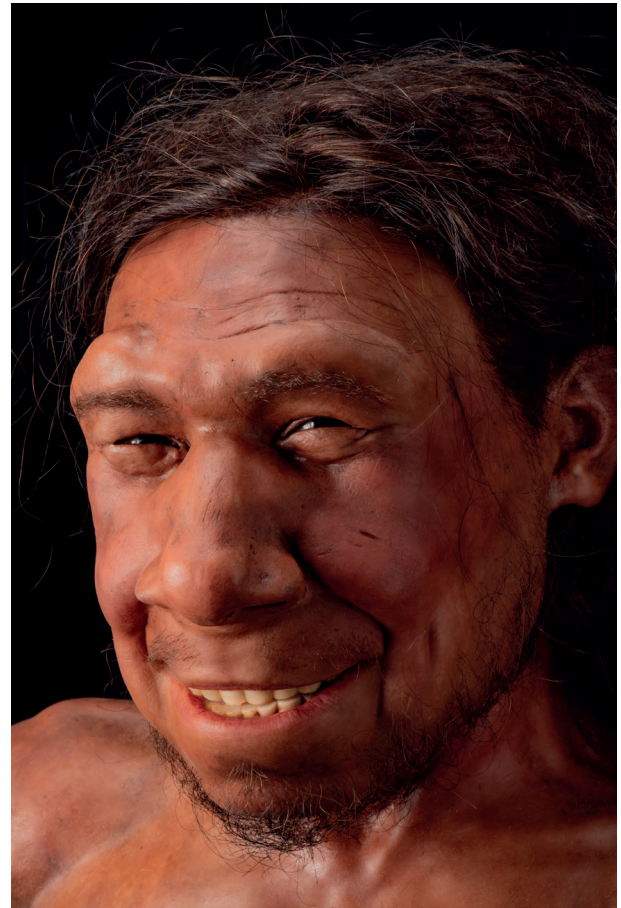
de vele diverse manieren waarop we samengeleefd hebben.⁸² ‘Archeologie als een pil tegen polarisatie’ zoals een artikel in Trouw het vorig jaar samenvatte.⁸³ Er zijn steeds meer benaderingen die archeologie zien als een manier om door middel van ons veelzijdige verleden, perspectieven te bieden die relevant kunnen zijn voor de toekomst. Deze epistemologische *futurity*-benaderingen, posthumanistisch en relationeel, voorzien in een archeologie die weliswaar het verleden bestudeert, maar wortelt in het heden en gericht is op het bouwen of bijdragen aan een betere toekomst.⁸⁴ Het gaat dan om een pluriforme en inclusieve studie van het verleden die zo waarde krijgt voor de toekomst. Een perspectief dat de eerste hoogleraar archeologie ter wereld, Reuvens, die in zijn persoon museum en Faculteit verbindt, ook voorstond en in zijn rede de *laudibus Archaeologiae* uitsprak.⁸⁵

Met het Faro-verdrag zal een verregerende democratisering van erfgoed plaatsvinden. Dat is positief, maar vergt ook verregerende betrokkenheid van ter zake kundige archeologen. Enerzijds om de kwetsbaarheid en schaarste van erfgoed te verdedigen. Anderzijds om de ethische grenzen van interpretatie te bewaken en te borgen.

Het mag duidelijk zijn dat dit een belangrijke verantwoordelijkheid legt bij *Public Archaeology* als discipline, maar misschien nog wel meer als een vaardigheid die nieuwe archeologen – nu nog student – zich eigen dienen te maken en die ik ze met mijn collega’s van universiteit en museum hoop bij te brengen. Dat sluit ook aan bij de taak van de universiteit zoals Ionica Smeets in haar dieslezing duidelijk maakte: de Wet op hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek schrijft dat Universiteiten niet enkel wetenschappelijk onderwijs verzorgen en onderzoek verrichten, maar ook kennis overdragen *ten behoeve* van de maatschappij. In het licht van de veranderingen die het Antropoceen met zich mee zal brengen betekent dit dat archeologie en archeologen bij uitstek geschikte *change agents* zijn.

De archeoloog als sjamaan

Dit alles herinnert me aan wat millennia lang wellicht de belangrijkste personen in vroege gemeenschappen waren: sjamanen. De sjamaan kan door gebruik te maken van trance een andere staat van zijn bereiken en reizen tussen de eigen wereld en de mythologische wereld van de geesten en daar communi-

10. Reconstructie van Neanderthaler ‘Krijn’ door de gebroeders Kennis (Rijksmuseum van Oudheden).

ceren met voorouders en de natuurlijke omgeving. Het doel is daar te bemiddelen ten behoeve van de gemeenschap en hen op die manier van raad, advies en begeleiding te voorzien voor de toekomst.⁸⁶ Sjamanen zijn dus tijdreizigers. Wellicht is dat een rol waaraan wij als archeologen inspiratie mogen ontleen. De archeoloog als sjamaan, als tijdreiziger die het verleden duidt en daaruit de lessen en verhalen van onze voorouders destilleert ten behoeve van de huidige samenleving.

Maar als een archeoloog een sjamaan is, wat is het museum dan? Het museum als plek van de muzen is een uitstekende pleisterplaats van verbeelding en amusement, men droomt er weg, vaak bij de esthetische hoogtepunten van verleden beschavingen. We moeten ons echter realiseren dat musea – zoals Wim Hupperetz in zijn rede schetste – producten, maar ook producenten van onze moderne samenleving zijn.⁸⁷ Musea creëren en bevestigen vaak een lineair en statisch beeld van de wereld zoals we die kennen, ook in het Rijksmuseum van Oudheden en vaak voor steeds hetzelfde publiek. Maar als musea ook producenten zijn, kan dat dus ook anders.

De nieuwe definitie van een museum aangenomen op het ICOM-congres in Praag luidt: *“A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability...”*⁸⁸ [nadruk door auteur]

To foster, betekent koesteren, bevorderen. Dat vergt een pro-actieve houding. Juist daar zouden we veel vaker verhalen moeten durven presenteren die de wereld anders voorstellen, die schuren met de realiteit, die soms pijnlijk zijn en die ons een broodnodige spiegel voorhouden de wereld anders te zien. De Zwitserse conservator en kunstcriticus Obrist schetst dat *curating*, het samenstellen van collecties en tentoonstellingen, in meest basale vorm het verbinden van culturen betreft, het leggen van verbanden en connecties tussen soms onverwachte elementen.⁸⁹

Musea moeten uit hun veilige omgeving stappen en inzien dat zij spelers zijn op het grote toneel waar de uitdagingen van het Antropoceen een nieuwe werkelijkheid bieden. We moeten begrijpen dat het ‘normale werk’ en geleidelijke verandering geen pas houdt met de grootschalige en snelle technologische en sociale veranderingen in de samenleving.⁹⁰ Overigens is deze tekst tot stand gekomen zonder ChatGPT, maar het feit dat ik de behoefte voel u dat mede te delen is veelzeggend.

Als de archeoloog in feite een moderne sjamaan is, dan is het museum de zweethut waar discussie en schurende onderwerpen niet geschuwd worden. Archeologisch erfgoed en oudheidkundige verzamelingen zijn zo niet alleen doel, maar ook middel. Ik denk dat het mij dierbare RMO met tentoonstellingen als Doggerland en onlangs Kemmet, dat het oude Egypte als inspiratiebron voor musici uit de Afrikaanse diaspora toonde, laat zien dergelijke onderwerpen in haar programmering op te nemen en daar ben ik trots op. Dat mag vaker en meer en ik hoop dat we dit soort onderwerpen samen met studenten kunnen oppakken.

De archeoloog als sjamaan brengt me tenslotte bij het begin van mijn verhaal. U herinnert zich nog het gevoel dat ik had bij het vinden van die kern op een koude winterdag op een Limburgse akker. Nu wil ik u wat vertellen over de *Löwenmensch*.

De Löwenmensch

In 2021 kwamen wij op de terugweg van vakantie langs het Zuidoostelijke Ulm. Die plek stond al lang op mijn verlanglijst, niet vanwege de Middeleeuws vakwerkarchitectuur of indrukwekkende Münster, maar vanwege de *Löwenmensch*, een paleolithische figurine, te zien in het Ulmer museum. Het beeldje van 31 cm is gemaakt van de slagrand van een mammoet – dat kost overigens 400 uur – ergens tussen 41.000 en 35.000 jaar geleden in een periode die we het Aurignacien noemen.⁹¹ Het is een van de alleroudeste menselijke kunstvoorwerpen en *de* oudste teriantropische voorstelling, een mens-dierfiguur, in dit geval een man en een grote katachtige, vermoedelijk een grottenleeuw.⁹²

11. Ets van Nicolaas Witsen van een Siberische sjamaan tijdens zijn reis (1692) door die gebieden (Witsen 1705).

Ik weet dat ik er minutenlang voor heb gestaan en minstens twee keer terugliep naar de vitrine waar hij stond. Alle details wilde ik in mij opnemen, niet van een plaatje, nu in het echt. De gespannen houding, met gebogen armen, de rare mengvorm met mens- en roofdiertrekken, het katachtige gezicht, vriendelijk of gevaarlijk. De meeste theorieën plaatsen dit stuk in een rituele sfeer. Het samengaan van mens-diertrekken, een *Misch-* of fabelwezen, wordt vaak in verband wordt gebracht met sjamanen en sjamanistische praktijken. Het is dan ook aannemelijk de leeuw mens een religieuze of cultische rol vervulde.⁹³ Een voorwerp, een boodschapper uit een ver verleden die je aan het denken zet. Het was magisch.

Het beeldje omvat in al zijn eenvoud al die aspecten van *Public Archaeology* die ik net de revue heb laten passeren: het vertelt een verhaal uit de moderne geschiedenis met zijn ontdekking in een grot in de Schwäbische Alb aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Het vertelt een verhaal over onderzoek, restauratie en wetenschap: door nieuwe onderzoeksmethoden en denkkaders geeft dit beeldje steeds meer informatie prijs over de wereld waarin het gemaakt werd. Een wereld waarin de vroegste moderne mensen hier in ijstijd-Europa hun weg zochten, hier bleven, zich staand houdend in een veranderende

12. De *Löwenmensch*, gesneden uit een mammoet stootand 41-35.000 jaar geleden (©Museum Ulm; Foto Oleg Kuchar, Ulm).

wereld. Het belichaamt het gevoel van een archeologische sensatie, de herkenning, of misschien wel de vervreemding die een verbinding vormt.

En de leeuwmens verbindt de maker uit het Pleistoceen – 2000 generaties geleden – met dit middeleeuwse klooster, met iemand die gekleed in een toga, op een kansel, met behulp van moderne techniek een rede houdt in het Antropoceen, waarin de mens een doorslaggevende factor is in de creatie en verwoesting van zijn natuurlijke leefomgeving.

Ik haalde eerder de Duitse filosoof Dilthey aan over het verschil tussen *Erklären* en *Verstehen*. De afgelopen decennia hebben wetenschappers geprobeerd de leeuwmens te *erklären*, het verleden bijeen te puzzelen zoals de splinters waarin dit beeldje gevonden is. In mijn eentje, staand voor de *Löwenmensch*, voelde ik echter een flikker van *Verstehen*, een fractie van een moment van verbondenheid tussen verleden en heden, een verbintenis met die voorouder van 2000 generaties geleden, levend op dezelfde planeet als ik.

Archeologie kan mensen anders laten voelen, denken en handelen.⁹⁴ Vanwege ons diepe tijdsperspectief hebben wij toegang tot kennis en alternatieven die een bijdrage aan verandering kunnen leveren. Archeologie helpt de wereld en onze samenleving anders te zien. Dat schept verantwoordelijkheid: het volstaat niet die kennis enkel zorgvuldig te documenteren en te rapporteren in publicaties die weinigen lezen. Het vergt dat we erfgoed en materiële cultuur niet zien als eindpunt van een proces van opgraven, maar als start van een verhaal en als potentieel krachtig medium voor maatschappelijke verbinding. Dat vergt training: het belang van hoe we over dat verleden communiceren wil ik hierbij nogmaals extra onderstrepen. Evenals het bewustzijn dat archeologie die krachtige politieke lading kan hebben. In de communicatie over onze wetenschappelijke ontdekkingen en in de manier waarop we die verbeelden, moeten we daarom ethische principes hanteren, die plaats bieden aan de wetenschap met al haar nuances, maar ook ruimte laten aan verhalen en ontdekkingen die een hoopvol, inclusief, rechtvaardig, divers

en duurzaam perspectief op onze samenleving bieden. Archeologen zijn erin getraind het weerbarstige verre verleden te duiden, dat vertelt ons ‘wie we zijn en hoe we hier zijn gekomen’, maar dat tussen de scherven en vuursteentjes ook aanwijzingen bevat ‘waar we heen zouden kunnen gaan.’

De Franse nationale archeologische dienst INRAP heeft als motto:

‘NOUS FOUILLONS, C’EST VOTRE HISTOIRE’

Die essentie zouden we hier ook moeten uitdragen. We zullen met publieksarcheologie duidelijk moeten maken waarom het *Uw geschiedenis* is en waarom dat *ertoe doet*. Uiteindelijk zullen we met zijn allen, archeoloog, onderzoeker, conservator en museummedewerker, in veld en vitrine, verhalen van meerstemmigheid, gelaagdheid en hoop moeten vertellen. Het verleden biedt veerkracht, laten we die ontsluiten.

Dankwoord

Toen ik stenen van Limburgse akkers begon op te rapen had ik geen idee dat ik hier ooit zou mogen spreken over het belang van dat verleden, voor het heden. Mijn opa die buutteredner was en in carnavalstijd in een houten ton op ludieke wijze de samenleving een spiegel voorhield misschien wel. Op mijn pad hierheen heb ik mij altijd vergezeld geweten van veel collega’s, vrienden en leermeesters waar ik op mocht bouwen en op kon rekenen. Ik noem daarbij in het bijzonder de hooggeleerden Ter Keurs, Halbertsma, Bakels, Roebroeks, Corbey, mijn *Doktorvaters* Louwe Kooijmans en tevens goede vriend David Fontijn. Ik wil hen en iedereen die aan de totstandkoming van deze benoeming hebben bijgedragen, in het bijzonder ook RMO-directeur Wim Weijland, Lucas en Guus mijn diepe erkentelijkheid betuigen. Voorts wil ik de prehistorie-groep van de Faculteit archeologie noemen en mijn dierbare collega’s bij het RMO, in het bijzonder clubje Nederland: Jasper, Annemarieke, Sasja, Ivo en mijn voorganger Leo Verhart, evenals mijn vrienden-groep de musketiers (s.l.). Hanneke Kik en Gerrit Dusseldorp

wil ik naast hun vriendschap ook danken voor hun hulp bij de totstandkoming van deze rede. *Als litste dank ich mien leef awwesj, Witha en Lei, mien breurke Ruud en mien leef vriendin Frederike.*

Geachte studenten. Ik hoop met deze rede en met de inbreng van meer dan 200 jaar Rijksmuseum van Oudheden uw interesse gewekt te hebben om te werken met deze indrukwekkende collectie en met het dynamische museum dat 'oudheden' tegenwoordig is. Ik hoop samen met u de veelzijdigheid en veerkracht van het verleden te onderzoeken, voor, met en in de samenleving.

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Amkreutz, L.W.S.W. 2019. Collecting Europe. Creation, growth and networks of the Ancient Europe collection at the Leiden National Museum of Antiquities. In: L.W.S.W. Amkreutz (ed.), *Collecting Ancient Europe. National museums and the search for European antiquities in the 19th-early 20th century*. Leiden: Sidestone Press (PALMA 23), 43-58.
- Amkreutz en Van der Vaart-Verschoof (eds), 2021. *Doggerland. Verdwenen wereld in de Noordzee*. Leiden: Sidestone Press.
- Amkreutz, L. en D.R. Fontijn, 2022. -5250. De belangrijkste migratie ooit. In: L. Heerma van Voss, N. Bouras, M. 't Hart, M. van der Heijden en L. Lucassen (red.), *Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Ambo-Anthos, 26-32.
- Amkreutz, L.W.S.W. and D.R. Fontijn (eds), 2024. *Larger than Life. The Ommerschans hoard and the role of giant swords in the European Bronze Age (1500-1100 BC)*. Leiden: Sidestone Press (PALMA 30).
- Appadurai, A. (ed.). 1986. *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Augerau, A., F. Bocquetin, B. Boulestin, et al. 2021. Lady sapiens. Les femmes préhistoriques, d'un stereotype à l' autre? *Le Monde. Sciences 2*. 11-10-2021.
- Bird-David, N. 1990. The giving environment: another perspective on the economic system of gatherer-hunters. *Current Anthropology* 31(2): 189-196.
- Bloemers, J.H.F., L.P. Louwe Kooijmans en H. Sarfatij, 1981. *Verleden land. Archeologische opgravingen in Nederland*. Amsterdam: Meulenhoff Informatief BV.
- Boivin, N. 2008. *Material cultures, material minds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boivin, N. and A. Crowther, 2021. Mobilizing the past to shape a better Anthropocene. *Nat Ecol Evol* 5, 273-284. <https://doi.org/10.1038/s41559-020-01361-4>
- Boom, K. 2018. *Imprint of action. The sociocultural impact of public activities in archaeology*. Leiden: Leiden University (PhD-thesis Leiden University).
- Bordes, L. 2000 (1967). *Typologie du paléolithique ancien et moyen*. Paris: CNRS Éditions.
- Brophy, K. 2018. The Brexit hypothesis and prehistory. *Antiquity*, 92(366), 1650-1658.
- Cipolla, C.N., R.J. Crellin and O. Harris, 2024. *Archaeology for today and tomorrow*. Abingdon Oxon and New York: Routledge.
- Cirotteau, T., J. Kerner and E. Pincas, 2021. *Mevrouw sapiens. De vrouw in de prehistorie*. Gorredijk: Noordboek.
- Clotters, J. and D. Lewis-Williams, 1996. *Les chamanes de la préhistoire. Trance et magie dans les grottes ornées*. Paris: Éditions du Seuil.
- Cook, J. 2013. *Ice age art. Arrival of the modern mind*. Londen: The British Museum Press.
- Crutzen, P. 2002. Geology of mankind. *Nature* 415, 23. <https://www.nature.com/articles/415023a>
- Deetz, J. 1998. Discussion. Archaeologists as storytellers. *Historical Archaeology* 32(1), 94-96.
- Díaz-Andreu, M. 2007. *A world history of nineteenth-century archaeology, nationalism, colonialism, and the past*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Dielemans, L. 2021. *Onder de golven. Het verhaal van Doggerland*. Amsterdam: Fontaine uitgevers.
- Drach, A. and D. Ganchrow, 2017. *Field trip: contemporary prehistoric tool design*. Amidov Studio
- Dries, van den, M. 2012. Public Archaeology. In: M. de Kok, H. van Londen en A. Marciniak (red.) *E-learning Archaeology, the Heritage Handbook*. Amsterdam, 207-216.
- Dries, van den, M. 2014. Community archaeology in the Netherlands. *Journal of community archaeology and heritage* 1(1), 69-88.
- Dries, van den, M. 2021. The public benefits of archaeology according to the public. *Internet Archaeology* 57. <https://doi.org/10.11141/ia.57.16>
- Eickhoff, M. 2003. *De oorsprong van het eigene*. Amsterdam: Boom.

- Feest, U. (ed.) 2009. *Historical Perspectives on Erklären and Verstehen*. Berlin: Springer.
- Fennely, K. 2023. Archaeology, emotional storytelling and performance. *Public Archaeology*. <https://doi.org/10.1080/14655187.2022.2149683>
- Fleckinger, A. 2018. *Ötzi, the iceman. The full facts at a glance*. Vienna/Bolzano: South Tyrol Museum of Archaeology/Folio Verlag.
- Fontijn, D.R. 2023. *(On)aangenaam verleden. Waarom het verleden ertoe doet en archeologie geschiedenis moet schrijven*. Leiden: Sidestone Press (C.J.C. Reuven slezing 31).
- Fontijn, D.R., C.L. Hofman, M. Soressi, M.J. Versluys, 2023. Een archeologie van de toekomst: Reuven en de Leidse archeologische traditie). *RMO magazine* 55, 23.
- Frieman, C.J. 2023. *Archaeology as history. Telling stories from a fragmented past*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Elements).
- Frieman, C.J. and D. Hofmann, 2019. Present pasts in the archaeology of genetics, identity, and migration in Europe: a critical essay. *World Archaeology* 51(4), 528-545. <https://doi.org/10.1080/00438243.2019.1627907>
- Fuchs, R. 2023. Introduction. In: *Catalogus tentoonstelling Anselm Kiefer 'Bilderstreit'*. Wassenaar: Stichting Voorlinden.
- Gell, A. 1998. *Art and agency: An anthropological theory*. Oxford: Clarendon.
- Graeber, D. and D. Wengrow, 2023. *The dawn of everything*. New York: Picador.
- Gromoll, E. 2022. *Neolithizers by Nurture: A Macrohistorical Contextualization of Agricultural Reform in the Early Anthropocene*. Leiden: Leiden University (MA-thesis).
- Hamacher, D., P. Nunn, M. Gantevoort, R. Taylor, G. Lehmand, K.H.A. Law, M. Miles, 2023. The archaeology of orality: Dating Tasmanian Aboriginal oral traditions to the Late Pleistocene. *Journal of Archaeological Science* 159. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2023.105819>.
- Heidegger, M. 1927. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Helden, D., van and R. Witcher (eds), 2019. *Researching the Archaeological Past through Imagined Narratives: A Necessary Fiction*. London: Routledge.
- Hodder, I. 2019. *Where are we heading? The evolution of humans and things*. Newhaven: Yale University Press.
- Hofmann, D., E. Hanscam, M. Furholt, et al. 2021. Forum: Populism, Identity Politics, and the Archaeology of Europe. *European Journal of Archaeology* 24(4), 519-555. doi:10.1017/ea.2021.29
- Hofmann, D., C.J. Frieman and A.J. Nyland (eds), 2023. *Migration narratives in archaeology*. Leiden: Sidestone Press (Hotacademia series).
- Hojtink, M. 2012. *Exhibiting the past. Caspar J.C. Reuven and the Museum of Antiquities in Europe 1800-1840*. Leiden: Brepols Publishers (PALMA 7).
- Holtorf, C. 2007. Can you hear me at the back? Archaeology, communication and society. *European Journal of Archaeology* 10 (2-3), 149-165.
- Holwerda, J.J. 1918. *Nederland's vroegste geschiedenis*. Amsterdam: S.L. van Looy.
- Holtorf, C. and A. Högberg (eds), 2020. *Cultural heritage and the future*. London and New York: Routledge.
- Hupperetz, W.M.H. 2017. *Het museum als medium van het geheugen: over de biografie van erfgoedcollecties*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Hussain S.T. and F. Riede, 2020. Paleoenvironmental humanities: Challenges and prospects of writing deep environmental histories. *WIREs Clim Change*. <https://doi.org/10.1002/wcc.667>
- Ingold, T. 2000. *The perception of the environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- IPCC, 2023. *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 184 pp. <https://doi:10.59327/IPCC/AR6-9789291691647>

- Jansen, R. 2021. *Verleden als leidraad. IJzertijdbewoning en landschapsinrichting in noordoostelijk Noord-Brabant in verleden en heden*. Leiden: Leiden University (PhD-thesis Leiden University).
- Jones, A. 2007. *Memory and material culture: tracing the past in prehistoric Europe*. Cambridge: Cambridge University Press (Topics in contemporary archaeology).
- Kind, C.-J., N. Ebinger-Rist, S. Wolf, T. Beutelspacher and K. Wehrberger, 2014. The Smile of the Lion Man. Recent Excavations in Stadel Cave (Baden-Württemberg, southwestern Germany) and the Restoration of the Famous Upper Palaeolithic Figurine Das Lächeln des Löwenmenschens. *Quartär* 61, 129-145.
- Korver, I., S. Miske and M. Schelvis, 2022. Why archaeologists should tell stories: Looking back at the NASTA 2021 Conference. *Kleos* 5, 10-18.
- Knoop, R., H. van Londen, M. van den Dries and S. Landskroon, 2021. *Brave new worlds. Foreign inspiration for Dutch archaeological heritage management. Eindrapportage project "Internationale vergelijking archeologische wet- en regelgeving."* Amsterdam: Gordion cultureel advies.
- Kristiansen, K. 2008. Do we need the 'Archaeology of Europe'? *Archaeological Dialogues* 15, 5-25.
- Kristiansen, K. Towards a new paradigm? The third science revolution and its possible consequences in archaeology. *Current Swedish Archaeology* 22: 11-34.
- Kristiansen, K. 2022. *Archaeology and the genetic revolution in European prehistory*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Elements).
- Lambers, K., W. Van der Schoof-Vervaart and Q. Bougeois, 2019. Integrating Remote Sensing, Machine Learning, and Citizen Science in Dutch Archaeological Prospection. *Remote Sens.* 2019, 11(7), 794; 1-20. <https://doi.org/10.3390/rs11070794>
- Latour, B. 1993. *We have never been modern*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Latour, B. 2017. *Oog in oog met Gaia. Acht lezingen over het nieuwe klimaatregime*. Amsterdam: Octavo.
- Linde, C., van der, 2023. De bronstijd straalt! Het rituele landschap van Tiel Medel-De Roeskamp. *Archeologie in Nederland* 4, 34-43.
- Little, B. 2013. Envisioning engaged and useful archaeologies. In: M. Rockman and J. Flatman (eds), *Archaeology in society. Its relevance in the modern world*. New York: Springer, 277-289.
- Londen, van, H., M. van den Dries en S. Landskroon, 2021. *Over lokalisme, liefdewerk en lonkend perspectief. Verkenning naar participatie en burgerinitiatief in de Nederlandse archeologie*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Lowenthal, D. 1985. *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenthal, D. 2015. *The past is a foreign country revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, F. M., R.T. Patterson, M.J. Head, et al. and J.H. Andrews 2023. The varved succession of Crawford Lake, Milton, Ontario, Canada as a candidate Global boundary Stratotype Section and Point for the Anthropocene series. *The Anthropocene Review* 10(1), 146-176. <https://doi.org/10.1177/20530196221149281>
- McGimsey, C.R. 1972. *Public Archaeology*. New York (Seminar Press).
- Ministerie OCW, 2018. *Nota: Erfgoed Telt: de betekenis van erfgoed voor de samenleving*.
- Niekus, M.J.L.T. et al. 2019. Middle Paleolithic complex technology and a Neandertal tar-backed tool from the Dutch north sea. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 116, 22081. <https://doi.org/10.1073/pnas.1907828116>.
- Nilsson Stutz, L. 2018. A future for archaeology: In defense of an intellectually engaged, collaborative and confident archaeology. *Norwegian Archaeological Review* 51 (1-2), 48-56.
- Obrist, H.U. 2015. *Ways of curating*. London: Penguin Random House.
- Peeters, H. and L. Amkreutz, 2020. The Netherlands: Probing into the Submerged Prehistoric Archaeology, Landscapes and Palaeontology of the Dutch Continental Shelf. In: G.

- Bailey, N. Galanidou, H. Peeters, H. Jöns, M. Mennenga, M. (eds) *The Archaeology of Europe's Drowned Landscapes*. Cham: Springer (Coastal Research Library 35). https://doi.org/10.1007/978-3-030-37367-2_8
- Pétursdóttir, Þ and T.F. Sørensen, 2023. Archaeological encounters: Ethics and aesthetics under the mark of the Anthropocene. *Archaeological Dialogues* 30(1), 50-67. <https://doi.org/10.1017/S1380203823000028>
- Pluciennik, M. 1999. Archaeological narratives and other ways of telling. *Current Anthropology* 40(5), 653-678.
- Popa, C.N. 2019. The responsibility of European archaeologists. *European Journal of Archaeology* 22, 255-268.
- Posth, C., H. Yu, A. Ghalichi, et al. 2023. Palaeogenomics of Upper Palaeolithic to Neolithic European hunter-gatherers. *Nature* 615, 117-126. <https://doi.org/10.1038/s41586-023-05726-0>
- Price, N.S. 2001. *The archaeology of shamanism*. London and New York: Routledge.
- Pruitt, T. 2022. Engaging the science of storytelling in archaeological communication. *Archaeological Review from Cambridge* 37(2), 70-92.
- Raad van Europa, 2005. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro 27-10-2005*. Council of Europe: Council of Europe Treaty Series - No. 199. <https://rm.coe.int/1680083746>
- Reuvs, C.C. 1827 [vertaling P.O. van der Chys]. *Redevoering over het verband der archaeologie met de hedendaagsche kunsten*. Amsterdam: J. van der Hey en Zoon.
- Reuvs, C.C. 1818 (2007). Oratio de laudibus Archaeologia (Reuvs' inaugurele rede. Vertaald en van aantekeningen voorzien door C.L. Heesakkers). In: E.H.P. Cordfunke, M. Eickhoff, R.B. Halbertsma, P.H.D. Leupen en H. Sarfatij (red.), *Loffelijke verdiensten van de archeologie. Reuvs las grondlegger van de moderne Nederlandse archeologie*. Hilversum: Uitgeverij Verloren (Schi-reeks 5).
- Reich, D. 2018. *Who we are and how we got here. Ancient DNA and the new science of the human past*. Oxford: Oxford University Press.
- Ribeiro, A. 2023. Action and narrative in archaeology: a brief outline. In: A. Miera (ed.), *Narrating the past: Archaeological epistemology, explanation and communication*. Budapest: Archaeolingua Foundation (Archaeolingua Series Minor 46), 101-128.
- Richardson, L. and T. Booth, 2017. Response to 'Brexit, Archaeology and Heritage: Reflections and Agendas'. *Papers from the Institute of Archaeology* 27(1), Art. 25. <https://doi.org/10.5334/pia-545>
- Rick, T.C. and D.H. Sandweiss, 2020. Archaeology, climate, and the global change in the Age of Humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(15), 8250-8253.
- Rijksmuseum van Oudheden. *Jaarverslag 1840*. Leiden.
- Rockman, M. and J. Flatman (eds), 2013. *Archaeology in society. Its relevance in the modern world*. New York: Springer.
- Rockman, M. and C. Hritz, 2020. Expanding use of archaeology in climate change response by changing its social environment. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 117, 8295-8302. <https://doi.org/10.1073/pnas.1914213117>
- Shanks, M. 1992. *Experiencing the past: on the character of archaeology*. London: Routledge
- Shanks, M. 2012. *The archaeological imagination*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Skeates, R., C. McDavid and J. Carman (eds), 2012. *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford (Oxford University Press).
- Smeets, I. 2023. *Waarom feiten niet altijd overtuigen. Diesoratie uitgesproken door prof.dr.ir. Ionica Smeets, hoogleraar Wetenschapscommunicatie, tijdens de 448ste dies natalis van de Universiteit Leiden op woensdag 8 februari 2023 in de Pieterskerk*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Smith, M.E. 2021. Why archaeology's relevance to global challenges has not been recognized. *Antiquity* 95 (382), 1061-1069.
- Suzuki, W.A., M.I. Feliú-Mójer, U. Hasson, R. Yehuda and J.M. Zarate, 2018. Dialogues: The science and power of storytelling. *The Journal of Neuroscience* 38(44), 9468-9470.

Van der Plicht, J. L.W.S.W. Amkreutz, M.J.L.Th. Niekus, J.H.M. Peeters, B.I. Smit, 2016.

Surf'n Turf in Doggerland: Dating, stable isotopes and diet of Mesolithic human remains from the southern North Sea. *Journal of Archaeological Science: Reports* 10, 110-118.

Wall Kimmerer, R. 2020. *Braiding sweetgrass. Indigenous wisdom, scientific knowledge and the trachings of plants.* London: Penguin Random House.

Wang, K., K. Prüfer, B. Krause-Kyora, A. Childebayeva, V.J. Schuenemann, V. Coia, F. Maixner, A. Zink, S. Schiffels and J. Krause, J. 2023. High-coverage genome of the Tyrolean Iceman reveals unusually high Anatolian farmer ancestry. *Cell Genomics* 3/9. <https://doi.org/10.1016/j.xgen.2023.100377>.

Wijk, I., van, and L. Amkreutz (eds), 2022. *Elsloo-Koolweg Revisited. Science-based perspectives on the burials and grave goods of the Linear Bandkeramik burial ground of Elsloo-Koolweg.* Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (NAR 76).

Wit, J., de, 2023. Oerhollander had donkere huid. *Kidsweek* 5 maart 2023. <https://www.kidsweek.nl/nieuws/zo-zagende-eerste-oermensen-in-nederland-eruit>Witsen, N. 1705. *Noord en Oost Tartarye, ofte bondig ontwerp van eenige dier landen en volken, welke voormaels bekend zijn geweest.* Amsterdam: Halma.

Noten

- 1 Bordes 2000, 106.
- 2 IPCC, 2023.
- 3 McCarthy et al. 2023.
- 4 Skeates et al. 2012.
- 5 Kramer, R. 2023 ism. Erfgoed Gelderland, Erfgoedhuis Zuid-Holland, Archeohotspots, Nationale Archeologiedagen Publieksarcheologie (leerjeerfgoed.nl).
- 6 De introductie van de term door McGimsey in 1972 was gericht op meer betrokkenheid en waardering van publiek bij bedreigd erfgoed. Inmiddels is het een veel breder begrip, zie Boom 2018; Jansen 2021; Van den Dries 2012.
- 7 Diaz-Andreu 2007; Hoijtink 2012.
- 8 Amkreutz 2019.
- 9 Reuvens 1827, 50; RMO-jaarverslag 1940.
- 10 Kristiansen 2014, 2022.
- 11 Fleckinger 2018; Wang et al. 2023.
- 12 Amkreutz 2019; Holwerda 1918.
- 13 Bloemers et al. 1981.
- 14 Raad van Europa 1992; Van Londen et al. 2021, 8.
- 15 Zie ook Knoop et al. 2021.
- 16 Holtorf 2007; Jansen 2021; Smeets 2023, 4; Van den Dries 2012, 210.
- 17 Raad van Europa 2005.
- 18 Ministerie OCW 2018.
- 19 Jansen 2021, 458; Van den Dries 2012, 216.
- 20 Van Londen et al. 2021.
- 21 Van den Dries 2021; Van Londen et al. 2021.
- 22 Lambers et al. 2021.
- 23 Jansen 2021, 458; Van den Dries 2014.
- 24 Zie Van Londen et al. 2021, 7-8, 22, 38-44.
- 25 Smith 2021.
- 26 Hussain en Riede (2020, 1) spreken van ‘a deep-time training ground for current ideas and theories on the interrelationship of human behaviour, climate and environmental change’.
- 27 E.g. Boivin and Crowther 2021; Pétursdóttir and Flohr Sørensen 2023; Rockman and Hritz 2020.
- 28 E.g. Graeber and Wengrow 2021; Hofmann et al. 2021; Rockman and Flatman (eds), 2021.
- 29 Zie Amkreutz en Van der Vaart-Verschoof 2021; Peeters and Amkreutz 2020.
- 30 Niekus et al. 2019.
- 31 Posth et al. 2023.
- 32 Zie Volkskrant 2 maart 2023. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/eerste-moderne-mens-op-nederlandse-bodem-had-zwarte-huidskleur-en-blauwe-ogen~b625d5eb/>; zie ook Brophy 2018.
- 33 Zie Volkskrant 2 maart 2023. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/onderzoek-ondergraaft-ons-zelfbeeld-de-oer-hollander-was-geen-blonde-edelgermaan~b60a4801/>
- 34 De Wit 2023.
- 35 Amkreutz en Fontijn 2022.
- 36 Van Wijk and Amkreutz 2022.
- 37 Hupperetz 2017, 27-33.
- 38 Amkreutz and Fontijn 2024.
- 39 Jansen 2021.
- 40 Gell 1998; Jones 2007, 36.
- 41 Jones 2007, 61.
- 42 Lowenthal 1985, 3, 5, 40-41; ibid. 2023.
- 43 Vaak is die zoektocht naar een sociale en culturele identiteit sterk vervlochten met plekken waar we thuishoren of voorwerpen waarmee we ons mee verbonden voelen: e.g. Appadurai 1986; Boivin 2008; Jones 2007.
- 44 Hofmann et al. 2021, 519.
- 45 Eickhoff 2003.
- 46 Hofmann et al. 2021, 523.
- 47 Brophy 2018, 1650.
- 48 E.g. Richardson and Booth 2017.
- 49 Hofmann et al. 2021, 521; Brophy 2018, 1655.
- 50 Brophy 2018, 1656; Hofmann et al. 2021; Frieman and Hofmann 2019.
- 51 Cirotteau et al. 2021.
- 52 Augerau et al. 2021.
- 53 https://www.limburger.nl/cnt/dmf20220215_93895959
- 54 Van der Linde 2023.

- 55 <https://petities.nl/petitions/red-het-heiligdom-van-tiel?locale=nl>
- 56 Fontijn 2023.
- 57 Criado Boado 2015
- 58 Frieman 2023; Hofmann et al. 2021; Holtorf and Högberg 2020; Kristiansen 2008; Nilsson Stutz 2018; Popa 2019.
- 59 E.g. Feest (ed.) 2009.
- 60 Heidegger 1927; Ingold 2000.
- 61 Latour 1993.
- 62 Latour 2017.
- 63 Zie ook Smith 2021.
- 64 Zie Shanks 2012, 17.
- 65 Frieman 2023, 74-75.
- 66 Cipolla et al. 2024, 9-10.
- 67 Cipolla et al. 2024, 9-10; Latour 1993; 2017; Hodder 2019.
- 68 Van Helden and Witcher (eds), 2019; Pruitt 2022, 72 en referenties; Korver et al. 2022; Suzuki et al. 2018. Zie bijvoorbeeld ook de bundel Migration Narratives die op korte pakkende wijze thema's rond archeologie en migratie beschrijft (Hofmann et al. 2023).
- 69 Deetz 1998; Fenelly 2023; Pluciennik 1999; Ribeiro 2023.
- 70 Pluciennik 1999, 667-669.
- 71 Ibid. 667; Shanks 1992.
- 72 Er zijn diverse voorbeelden zoals de fascinerende emotionele verhalen rondom Doggerland die tot stand kwamen in relatie tot de tentoonstelling door samenwerking met auteur Linda Dielemans in het boek 'Onder de Golven'. Maar bijvoorbeeld ook de werken van Anselm Kiefer in de recente tentoonstelling 'Bilderstreit' (zie Fuchs 2023), of een tentoonstelling met werk van de archeologisch georiënteerde kunstenaars Hans Lemmen en Dov Ganchrow (Drach and Ganchrow 2017) die ik opende in 2023.
- 73 Dit werd al benoemd door de medenaamgever van de term, de Nederlandse Nobelprijswinnaar Crutzen (2002).
- 74 Rick and Sandweiss 2020; zie ook Boivin and Crowther 2021; Rockman and Hritz 2020.
- 75 Wall-Kimmerer 2020.
- 76 E.g. Bird-David 1990; Ingold 2000.
- 77 Gromoll 2022.
- 78 Van der Plicht et al. 2016.; zie ook Amkreutz en Van der Vaart-Verschoof 2020.
- 79 Hodder 2018.
- 80 Hamacher et al. 2023.
- 81 <https://www.theguardian.com/science/2023/nov/18/where-did-other-human-species-go-vanished-ancestors-homo-sapiens-neanderthals-denisovans>; zie ook Reich 2018.
- 82 Friemann 2023, 74-75.
- 83 <https://www.trouw.nl/verdieping/de-spiegel-van-de-archeologie-laat-ons-zien-waar-we-echt-vandaan-komen~b2094a43/>
- 84 Cipolla et al. 2024, 15, 155-156; zie ook Hodder 2019; Shanks 2012.
- 85 Fontijn et al. 2023; Reuvs 2007 (1818).
- 86 Clottes and Lewis-Williams 1996; Price 2001.
- 87 Hupperetz 2017, 6-11, 17-18.
- 88 <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>
- 89 Obrist 2015, 1.
- 90 Michael Peter Edson, voormalig Smithsonian media-strateeg en mede-oprichter van het museum van de Verenigde Naties stelt dat musea door de 'Big, frikin wall' moeten breken om die passiviteit en 19de-eeuwse reflex van het zenden van mainstream kennis aan een geijkt publiek te doorbreken en mee te gaan in de snelle maatschappelijke veranderingen in het licht van het Antropoceen: <https://www.museumnext.com/article/culture-activism-and-the-big-frikin-wall-in-conversation-with-michael-peter-edson/>
- 91 Cook 2013, 33; Kind et al. 2014.
- 92 Kind et al. 2014.
- 93 Kind et al. 2014, 144.
- 94 Zie ook Little 2012, 283.

Luc Amkreutz (Heerlen, 1978) studeerde archeologie en prehistorie in Leiden. Hij specialiseerde zich in de steentijd, in het bijzonder het neolithicum, studeerde (cum laude) af met een studie naar de Lineaire Bandkeramiek in Limburg en verrichtte veldwerk in binnen- en buitenland. Zijn promotieonderzoek betrof het neolithisatieproces in de Benedenrijnse laagvlakte en de geleidelijke overname en integratie van een landbouwend bestaan door jager-visser-verzamelaars. Sinds 2008 werkt hij als conservator Collectie Prehistorie bij het Rijksmuseum van Oudheden. In 2017 kon hij met het museum het ‘Zwaard van Ommerschans’ verwerven voor de Rijkscollectie, een van de belangrijkste vondsten in de Nederlandse prehistorie.

Amkreutz maakte diverse tentoonstellingen, waaronder de vaste presentatie ‘Archeologie van Nederland’, de kindertentoonstelling ‘IJstijd’, ‘Doggerland. Verdwenen wereld in de Noordzee’ en de overzichtstentoonstelling ‘Bronstijd. Vuur van Verandering’. Zijn onderzoeksgebied betreft de steentijd en bronstijd en de relatie tussen mens, materiële cultuur, landschap en klimaatverandering. Daarin vormt de vroegste

bewoning van Noordwest-Europa, het neolithicum en de bijzondere archeologie van Doggerland, het verzonken gebied in de Noordzee, een rode draad. Vanuit het museum werkt hij daarbij nauw samen met collega’s aan de Universiteit Leiden en daarbuiten. De rijke en veelzijdige collectie van het RMO is daarbij een belangrijke basis.

In zijn werk vormt de communicatie over archeologie naar een breder publiek een centrale rol, waarbij de betrokkenheid van burgerwetenschappers en geïnteresseerden bij erfgoed en in onderzoek een steeds belangrijkere plek inneemt. Archeologie werkt daarbij verbindend, maar helpt ons daarnaast om door het verleden nieuwe perspectieven te verkrijgen op onszelf en onze plek op deze planeet. Archeologisch erfgoed en oudheidkundige verzamelingen zijn zo niet alleen doel, maar ook middel. Dat maakt de archeoloog met enige verbeelding tot een tijdreiziger of ‘sjamaan’ die het verleden duidt, in en voor de samenleving van vandaag en morgen; aspecten die in deze oratie aan bod komen.

